

4. Романюк І., Щелканова С. «Спектри» В. Сильвестрова у контексті авангардних тенденцій української культури 1960 років. *Аспекти історичного музикознавства*: зб. наук. статей. Вип. XXVI. Харків: нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського / ред.-упоряд. Л. В. Русакова, Ю. П. Величко. Харків: ХНУМ, 2022. С. 67-84.

С. В. Щербина

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

ЗАРОДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЧЕРНІГОВІ (II ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

У статті розглянуті основні чинники розвитку туризму у Чернігові у другій половині XIX – на початку XX ст.: створення готелів, закладів харчування та покращення транспортної інфраструктури. Висвітлено роль історико-культурної спадщини міста, зокрема архітектурних пам'яток і музейних колекцій, у формуванні туристичної привабливості. Визначено роль канонізації Феодосія Углицького у популяризації Чернігова як туристичного центру.

Ключові слова: туризм, Чернігів, благоустрій, інфраструктура, готельна справа.

The article examines the main factors contributing to the development of tourism in Chernihiv during the second half of the 19th century and the early 20th century. These factors include the establishment of hotels, catering establishments, and improvements in transport infrastructure. It highlights the role of the city's historical and cultural heritage, particularly its architectural monuments and museum collections, in shaping its tourist appeal. Additionally, it discusses the canonization of Feodosius Ughlytskyi and its significance in popularizing Chernihiv as a tourist center.

Keywords: tourism, Chernihiv, improvement, infrastructure, hotel industry.

Зародження туристичної діяльності у Чернігові в другій половині XIX – на початку XX ст. стало важливим етапом у розвитку міста, що суттєво вплинув на його соціокультурний та економічний стан. Ця тема потребує ґрунтовного вивчення, адже туризм виступив одним із ключових чинників, які сприяли популяризації Чернігова та збереженню його історико-культурної спадщини. Належна увага до цього аспекту є важливою для розуміння соціально-економічних змін і процесів урбанізації того часу. Метою дослідження є аналіз основних чинників, що сприяли виникненню та розвитку туристичної діяльності у Чернігові в зазначений період.

Перші організовані подорожі до міста розпочалися в другій половині XIX ст. Чернігів славився своїми стародавніми пам'ятками, серед яких Спасо-Преображенський собор (XI ст.), Борисоглібський собор (XII ст.), Антонієві печери та численні церкви й монастирі, які приваблювали перших туристів.

Наприкінці XIX – початку XX ст. Чернігів залишався провінційним містом із спокійним темпом життя та обмеженими економічними можливостями. Відсутність великих промислових підприємств визначала структуру зайнятості мешканців. Основну частину населення складали працівники губернських і місцевих установ, ремісники, торговці, представники сфери обслуговування, а також учні та студенти. Архітектурний вигляд міста переважно формувала проста дерев'яна одноповерхова забудова, яка створювала атмосферу затишку. Чернігів залишався адміністративним і культурним центром регіону, який зберігав свій історичний шарм і привабливість для мандрівників.

У середині XIX ст. річкові перевезення по Дніпру та Десні були основним видом транспорту, що поєднував Київ і Чернігів. Пароплави перевозили не лише вантажі, а й пасажирів, хоч подорож була тривалою й залежала від погодних умов. У 1860-х роках між Києвом і Черніговом проклали шосейну дорогу, яка значно покращила сполучення між містами. Шлях, хоч і не був ідеальним за якістю покриття, забезпечував постійний рух диліжансів і карет. Найважливішим етапом у розвитку сполучення стало прокладання залізниці. У 1893 році Чернігів отримав залізничне з'єднання з Києвом через станцію Ніжин. Ці транспортні шляхи заклали основу для тісних зв'язків між столицею та Черніговом, зробивши місто доступним для подорожей [1, с. 5].

Міський транспорт Чернігова у XIX – поч. XX ст. був представлений здебільшого візниками з легкими екіпажами та бричками, рідше – великими екіпажами, роботу та цінову політику яких контролювала Міська Дума. Тривалий час дороги Чернігова залишалися ґрунтовими, що створювало труднощі в пересуванні, особливо в дощову погоду. У 1880-х роках центральні вулиці Чернігова (Богоявленську, П'ятницьку, Красну площу) почали вкривати бруківкою. Це не лише підвищило комфорт мешканців, а й надало центральній частині міста більш охайного вигляду [1, с. 48-49].

У 1890-х роках у Чернігові було збудовано першу електростанцію, яка забезпечила електроенергією центральні частини міста, зокрема головні вулиці та площі. Перші електричні ліхтарі з'явилися на Красній площі, Богоявленській та ін. центральних вулицях. Це стало значним досягненням, адже до цього освітлення здійснювалося лише за допомогою гасових ламп, які були малоефективними та дорогими в обслуговуванні. Впровадження електричного освітлення суттєво змінило вигляд міста, підвищило рівень комфорту та безпеки для його мешканців [1, с.40].

Канонізація архієпископа Феодосія Углицького у вересні 1896 року стала важливим імпульсом для розвитку туристичної та паломницької інфраструктури Чернігова. Ця подія привернула до

міста численних паломників і гостей з різних регіонів Російської імперії, які прагнули відвідати святині, пов'язані з життям і діяльністю святого. Унаслідок цього Чернігів перетворився на значний центр релігійного туризму, що позитивно вплинуло на розвиток місцевої інфраструктури та зростання його популярності [2].

У 1896 році, на хвилі підвищеного інтересу до Чернігова після канонізації архієпископа Феодосія Углицького, було видано перший туристичний путівник. На його титульній сторінці зазначалося: *«С изображением Св. Феодосия, снимками соборов и планом г. Чернигова»*. Ця мініатюрна книжечка обсягом 86 сторінок стала важливим ресурсом для мандрівників, які відвідували місто. У путівнику містилася детальна інформація про те, як дістатися до Чернігова, де переночувати (перелік готелів), зробити покупки (торговельні лавки) та поїсти. Також у ньому був опис доступних розваг і визначних пам'яток. Окрім практичної користі, видання сприяло популяризації Чернігова як туристичного й духовного центру, привертаючи увагу як паломників, так і звичайних мандрівників. Поява такого путівника була знаковою подією для міста, оскільки вона заклала основу для подальшого розвитку туристичної інфраструктури та зростання його привабливості [2].

На початку ХХ ст. готельне господарство Чернігова значно розвинулося: у місті функціонувало 19 готелів, які забезпечували мандрівників та гостей різними рівнями комфорту. Крім готелів, гості Чернігова мали змогу орендувати мебльовані кімнати, що дозволяло зупинятися в місті на тривалий період або для особистих справ [3, с.276].

Одноповерховий дерев'яний готель «Царьград» став однією з перших знакових будівель для Чернігова на початку ХІХ ст., відчинивши свої двері для мандрівників та гостей міста. Він був розташований у центрі міста на перехресті вулиць Шосейної та Воздвиженської. Згодом у ІІ пол. ХІХ ст. приміщення готелю було модернізовано (наявну будівлю обклали цеглою та звели другий поверх). На першому поверсі «Царьграду» була харчевня, а на другому розташовувались кімнати для гостей [1]. Відвідувачами цього закладу були М. Гоголь, Т. Шевченко, О. Афанасьєв-Чужбинський та ін. Нажаль, будівля готелю частково була зруйнована під час бомбардувань Чернігова 1941 р., а згодом розібрана при повоєнній відбудові центру міста [4, с. 96].

Готель, побудований на кошти Михайла Бадаєва, відомий як «Олександрійський готель», є одним з небагатьох готелів Чернігова, який зберігся до нашого часу. Сьогодні це приміщення Інституту історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О. М. Лазаревського. Будівництво «Олександрійського готелю» розпочалося в 1910 році і тривало до 1912 року. Готель був величезним цегляним будинком,

збудованим за сучасними на той час стандартами, і мав кілька поверхів. Це була одна з найбільших і найрозкішніших будівель у Чернігові на початку ХХ ст., що відображало зростаючі потреби в комфортабельних умовах для мандрівників. Готель був оснащений новітніми для того часу зручностями. У ньому була власна ресторація, де професійний кухар готував страви для постояльців. У номерах готелю були електричне освітлення, телефон, а також ванна – розкіш, яка була рідкістю для того часу. Це робило «Олександрійський готель» одним з найбільш сучасних і комфортних місць для зупинки в Чернігові [1, с. 57].

До наших днів збереглися назви кількох готелів, що функціонували у Чернігові – «Марсель», «Гранд-отель» «Юг», «Бель-Вю», «Європейський», «Ермитаж», «Сан-Ремо», «Мітрополь», «Брістоль». Вони були частиною інфраструктури міста, і їхні розкішні та звучні назви відображали бажання власників створювати імідж елітних закладів для гостей Чернігова. з комфортними номерами, гарною кухнею, приміщенням для коней та карет [1, с. 56-57].

На кінець ХІХ – початок ХХ ст. Чернігів мав досить розвинену мережу закладів харчування, зокрема понад 40 різноманітних установ: ресторанів, їдалень, чайних, кав'ярень, шинків, пивних лавок та харчевень. Це свідчило про активний розвиток міської інфраструктури і зростання попиту на послуги громадського харчування, яке стало важливою частиною міського життя, особливо з огляду на збільшення кількості мандрівників та гостей.

Більшість ресторанів Чернігова були розташовані при готелях та носили назви, пов'язані з прізвищем власника або його родиною. Управляли ресторанными закладами переважно кухарі з Києва або ті, хто здобував освіту в галузі куховарства в столиці [5].

Ресторації Чернігова пропонували відвідувачам різноманітні страви, зокрема борщі (український, страсбурзький, литовський тощо) та супи: рояль, жульєн, з кльоцьками), а також м'ясні. На сніданок можна було замовити: шніцель по-віденськи, омлет; на обід: перші страви з пиріжками, українські вареники, голубці, порося з кашею, рагу з бараниною, салат з червоної капусти тощо. Щодо десертів, подавались такі смаколики: мигдальне бланманже, вершковий крем, сирники з сметаною, чорницею, смородиною та інші [5].

У закладах харчування можна було замовити такі напої, як компот з сухофруктів, кисіль, узвар, чай, квас. Також відвідувачам пропонувались: пиво, вино, горілка та пунш. На початку ХХ ст. зростала популярність кави, яка ставала модним напоєм серед мешканців і гостей Чернігова. Її подавали у кав'ярнях та рестораціях, часто з додаванням молока чи вершків, що відображало вплив європейських гастрономічних традицій [5].

Важливим поштовхом для розвитку туризму в регіоні став розвиток музейної справи в Чернігові наприкінці XIX ст. У цей період були засновані Історичний музей Чернігівської губернської Вченої Архівної комісії (1896 р.) та Музей українських старожитностей (1899 р.), які відіграли ключову роль у збереженні культурної спадщини та приверненні уваги до історії міста [1, с. 18].

Розвиток туризму в Чернігові у XIX – початку XX ст. можна охарактеризувати як поступовий, але впевнений процес, пов'язаний із загальною модернізацією міста та зростанням його культурної, економічної та адміністративної ролі. У цей період Чернігів став привабливим для відвідувачів завдяки своїй багатій історичній спадщині, зокрема численним архітектурним пам'яткам, культурним подіям та мальовничій природі. Цей період став основою для формування туристичної індустрії, яка розвивалася разом із містом, забезпечуючи умови для збереження його унікальної історико-культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Руденок В. Чернігів – подорож на 100 років назад. Чернігів: Центр гуманістичних технологій «АХАЛАР», 2009. 81 с.
2. Сапон В. Чим приваблював колись Чернігів...: Про вид. 1896 р. «Путеводитель по г.Чернигову». *Деснянська правда*. Чернігів. 2006. (26 вересня).
3. Непотенко І. Готелі Чернігова у переформатованому житловому просторі 1920-х рр. *Сіверщина в історії України*. К.: Глухів, 2020. Вип. 13. С. 275-279.
4. Рига Д. Історичні райони Чернігова та дерев'яне і цегляне будівництво у місті впродовж XIX – початку XX ст. *Сіверянський літопис*. 2020. № 1. С. 85-99.
5. Чернігівський історичний музей ім. В. Тарновського. Чернігів: ресторації і смаколики 100 років тому. URL: <https://cutt.ly/LwqDLGzo> (дата звернення: 17.11.2024).